

обмен текстами, фатическую и нефатическую составляющие. Элементы ритуального дискурса имеются почти в каждом из видов дискурса – и в бытовом (существуют семейные ритуалы), и в институциональном. Проблематично, впрочем, выделение ритуальных текстов в рамках бытийного дискурса, тяжело, например, довести ритуальность художественного или философского текста.

Одним из типов дискурса, выделяемых на прагматическом основании, является ритуальный дискурс, обладающий высокой символической нагруженностью, содержательной рекурсивностью и твердой формальной фиксацией. Поскольку степень ритуальности религиозного дискурса высочайшая, анализ специфики и функций ритуального религиозного дискурса оказывается одним из самых плодотворных направлений исследования в рамках данного предметного поля. «Ритуал – это язык религии» [7, с. 76], особенно в культуре народов, не имеющих письменности.

Ритуализация в разной степени присуща различным типам дискурса, выделяемым на социолингвистическом основании, и специфично преломляется в конститутивных признаках типов институционального дискурса (цель, участники, хронотоп, ценности, стратегии, жанры, прецедентные тексты и дискурсивные формулы). Эта специфика выражается в виде особой коммуникативной тональности, суть которой – осознание сверхценности определенной ситуации. Эмоционально-оценочный знак такой ситуации может быть как положительным (торжественное действие, награждение, сообщение), так и отрицательным (траурная речь, официальное отлучение). По своей сути ритуал является инициацией, т.е. переходом одного из его участников в новый статус (конфессиональный, брачный, иерархический и т.п.). Ритуальная тональность общения жестко закрепляет иерархию в коллективе и обосновывает сформированную в нем систему ценностей.

Таким образом, религиозный дискурс представляется актуальным объектом исследования в рамках философии религии, лингвистического религиоведения, нарратологии, культурологии а также широкого спектра смежных дисциплин современной гуманитаристики. Анализ религиозных текстов с точки зрения современной теории дискурса позволяет изучать их в широком социокультурном контексте, учитывая их конкретное место в системе религиозного культа. Именно такой подход к анализу христианской письменной традиции позволяет решать религиоведческие задачи, поскольку на первый план выдвигается именно религиозный дискурс, в рамках которого функционируют конкретные тексты, имеющие свою доктринальную и жанрово-литературную специфику.

Источники и литература

1. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.
2. Усманова А.Р. Дискурсия, дискурс // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С. 240.
3. Філософська думка. – 2000. – №2.
4. Фуко М. Археология знания. – К., 1996; Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – М., 1996. – С.47-96; Foucault M. L'ordre du discours. – Paris, 1971.
5. Карасик В.И. Структура институционального дискурса // Проблемы речевой коммуникации. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000.
6. Карасик В.И. Ритуальный дискурс // Жанры речи 3. – Саратов: Колледж, 2002.
7. Gill S.D. Beyond «the primitive»: The religions of nonliterature peoples. – Prentice-Hall, 1982.

Грива О.А.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА КУЛЬТУРИ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Зміни в Україні, що відбулися в останнє десятиліття в галузі політики, економіки і соціальних відносин інтенсифікували процеси, пов'язані з етнічним розмежуванням і національною самосвідомістю. Ці нові умови наклали відбиток і на менталітет громадян України. Значимо великий вплив соціокультурної ситуації не лише в Україні, а і в світі на особливості соціалізації сучасної молоді.

В галузі філософії освіти існує необхідність рішення кола проблем самовизначення підростаючого покоління в полікультурному суспільстві: соціальна (у тому числі етноконфесіональна та національно-культурна) ідентифікація; виховання толерантності у взаєминах; виховання патріотизму і громадянської позиції. Виходячи з того, що культура життєвого самовизначення в сучасній психолого-педагогічній та філософській літературі розуміється як активне визначення людиною своєї позиції відносно суспільної системи цінностей, ми визначили толерантність як основу культури самовизначення молоді в умовах полікультурного середовища, тому що саме полікультурне суспільство вимагає від людини толерантної свідомості та поведінки.

Почнемо розглядати проблему толерантності з питання толерантності у міжособистісному спілкуванні. Одним із трьох найважливіших планів спілкування (комунікативного, перцептивного, інтерактивного) є міжособистісне сприйняття. У сприйнятті інших люди користуються деякими узагальненими образами, складеними на підставі власного минулого досвіду, у засвоєнні досвіду найближчого оточення. Особистість прагне мати визначене уявлення про оточуючих людей, що дозволяє певною мірою полегшити процес комунікацій. Даний механізм, за образним виразом М.А.Джелерієвської, забезпечує особистість «ключами», які полегшують процес міжособистісного сприймання [3, с.11].

Прагнення людини активно пристосовуватися до постійно змінюваних умов навколишнього середовища формує в неї механізм створення визначеного «банку даних» про людей і їхні вчинки, що дозволяє в актуальних умовах ефективно вибудувати свою лінію комунікативної поведінки відповідно до умов середовища. Такі утворення називають установками комунікативної поведінки, що визначають як готовність суб'єкта до актуалізації чітко спрямованої комунікативної діяльності [3, с.20]. Установки створюються протя-

гом усього життя на основі досвіду спілкування і взаємодії з іншими людьми і є для людей тими орієнтирами, що дозволяють “бути в повній готовності” у визначених ситуаціях. Установка на основі соціальної практики індивіда утворюється з урахуванням особливостей соціального оточення індивіда, соціально-політичних громад, ситуацій, ідей, процесів, з якими він контактує. Формуються установки через контакти в родині, соціальній групі, школі і т. і. Таким чином, установка є продуктом впливів, яким людина підлягає із самого раннього дитинства, її особистого досвіду і взаємодії з іншими людьми. Тому вік дитинства і юності необхідно визначити як період найбільш активного формування установок, а відтак, як найбільш важливий період для формування толерантності у взаєминах.

Позитивною стороною наявності установок є деякий спрощений процес сприймання, що дозволяє заощаджувати “психологічні ресурси” у взаємодії з іншими людьми. Наявність таких установок означає і реальну готовність і уміння адекватно реагувати у конкретних ситуаціях. Але з іншої сторони деякі установки обумовлені упередженнями щодо людей і явищ. Звичайне формування упереджень пов’язане з потребою людини визначити своє положення як переважаюче стосовно інших людей, груп. Саме упередженнями пояснюється відношення деяких білих до негрів, молоді – до старих, старих до молоді, представників домінуючої культури – до представників меншин. Більшість дослідників підкреслює, що стійкими є установки за етнічними і конфесіональними ознаками (Баронін А.С., Джелерієвська М.А., Майєрс Д., тощо).

Зупинимося на позиції етнопсихології, оскільки найчастіше проблема толерантності розглядається саме стосовно представників інших етнічних груп. Як правило, установки формуються під впливом соціального середовища, тому цілком реальним уявляється те, що дитина в процесі виховання в одному етнічному середовищі засвоює установки дорослих, свого найближчого оточення стосовно інших етнічних груп.

Визначимо етнічну установку як готовність особистості до сприймання тих чи інших явищ національного життя і міжетнічних відносин, а також відповідно до цього сприймання готовності діяти певним чином у конкретній ситуації [2, с. 83].

Вважається (Баронін А.С., Джелерієвська М.А.), що кожній етнічній культурі властиві специфічні способи для сприймання зовнішності іншої людини та одночасної інтерпретації її як особистості. Вказані фізіогномічні ключі забезпечують швидке сприймання окремих особливостей зовнішності іншої людини, і відповідно до них віднесення її до визначеної групи, що дозволить дати характеристику його як представника даної етнічної групи, відповідно до якої буде укладатися подальший план комунікації з нею. Таким чином, означений механізм дозволяє швидко і практично автоматично адекватно сприймати інших. Але дослідження, проведені Джелерієвською М.А. показали, що чим значніші зовнішні розходження між етносами, тим менше застосовуються дані ключі [3, с. 50]. Дане положення є наслідком різної оцінки етносами поведінки, жестикуляції, міміки, вчинків. Таким чином, фізіогномічні ключі, релевантні в одній культурі, виявляються марними в умовах іншої, і тим більше, чим більше вони відрізняються.

Одним з елементарних психологічних утворень, що являє собою почуттєво зорієнтований соціальний образ, який поєднує в собі соціальний і психологічний досвід спілкування і взаємини людей, є стереотип. Для окремої людини стереотипи виконують важливу функцію спрощення і скорочення процесу сприймання іншої людини і групи. Тому стереотипи мають широку сферу соціального застосування й активно використовуються при оцінці групової, національної чи професійної приналежності людини, тому що припускають зв’язок між членством у групі та індивідуальних характеристик окремих людей. Як об’єкти стереотипізації виступають узагальнені і спрощені образи соціальних груп.

Зупинимося на національних і етнічних стереотипах. В основі стереотипу може лежати якась типова риса чи характер поведінки (мовчазність, жестикуляція, скнарність, стриманість).

У механізмі формування стереотипу бере участь “явище призми” [2, с. 89], що полягає в тому, що в людини виникає установка стосовно представника іншої культурної спільності на основі його досвіду спілкування, або вже існуючої в менталітеті установки до представника даної культури. Людина сприймає на представників інших груп через призму наявних установок, ототожнюючи їх із членами групи, стосовно якої склалися дані установки.

В спільнотах, де перебуває декілька етнокультурних груп стереотипи, як правило, мають велике поширення. Самою простою класифікацією може бути розподіл стереотипів на позитивні та негативні. Стереотипи складаються під впливом усіх взаємодіючих соціальних та суб’єктивних факторів. Підкреслюють, що існують заперечуючи один одному стереотипи, які склалися в одному середовищі в один і той же час. Але взагалі стереотипи відображають загальні уявлення в середовищі про ту чи іншу етнокультурну групу. Проведене нами дослідження стереотипів в середовищі студентської молоді, яка навчається в вузах Криму, дозволяє навести приклади з полікультурного середовища Криму відносно найбільш поширених там етнічних груп.

На наш погляд, стереотипи, поширені серед дітей та молоді, відображають уявлення дорослих, їх гетерогенні стереотипи.

Стереотипи стосовно росіян

Негативні	Позитивні
Ліниві	Кмітливі
Недбайливі	Винахідливі
Неакуратні	Дружелюбні
Непередбачливі	Відкриті
Не пунктуальні	Хлібосольні, щирі
Безвідповідальні	Віддані
Дуже прості	Сміливі
Немоторні	Романтичні.

Стереотипи стосовно українців

Негативні	Позитивні
Жадні, скупі	Працелюбні
Немоторні	Заощадливі
Пихаті	Надійні, вірні
Некмітливі	Дружелюбні
Хитрі	Сміливі, мужні
Підступні	Цінують дружбу
	Щирі
	Хлібосольні

Стереотипи стосовно кримських татар

Негативні	Позитивні
Ворожі	Працелюбні
Хитрі, підступні	Терплячі
Нещирі, невідверті	Патріотичні
Неосвічені	Вірні, віддані
Намагаються обіймати керівні посади	Гарні господарі
	Шанують родинні стосунки

Важливим є питання про джерела стереотипів. Так, Д. Майєрс [4], виділив три групи джерел стереотипів:

1. Когнітивні, котрі пояснюють існування стереотипів як побічного явища процесу мислення, конкретно – механізму категоризації й організації навколишнього світу шляхом угруповання об'єктів за визначеними ознаками.
2. Емоційні, тому що стереотип – це, насамперед, емоційно зорієнтований образ, тому його виникнення пов'язано з певними емоціями, часто з болем і фрустрацією, що викликається ворожістю, переадресованою і спрямованою на інші групи. Крім того, стереотипи забезпечують почуття соціальної переваги, тому що для того, щоб сприймати себе як особистість, що має певний статус, необхідно, щоб хтось займав більш низьке положення.
3. Соціальні. Соціальні умови породжують і підтримують стереотипи різними шляхами. У першу чергу – це нерівний статус, оскільки стереотип допомагає виправдовувати економічну і соціальну перевагу тих, у кого в руках влада і багатство.

Не останню роль у формуванні стереотипів грає самоідентичність людини. Потреба в захисті, визнанні змушує людину шукати себе у певній соціальній групі, відносити себе до неї. Особливо це актуально в період соціальної нестабільності, чи зміні ціннісних орієнтирів – у таких умовах людина шукає захисту і стабільності, що знаходить у соціальній групі. Часто це етнічна чи конфесійна група, що допомагають адаптуватися у світі суспільних відносин. Швидкому формуванню ознак, що впливають на усвідомлене віднесення себе до певної етнічної групи сприяє однорідне етнічне середовище, іноді держава і релігійні конфесії, що є традиційними для даної етнічної групи. У свою чергу середовище (суспільство, родина, релігійна громада, товариство однолітків) впливає на формування стереотипів, тому що в результаті їхнього впливу людиною здобуваються різні відомості про типи поведінки людей, їхній спосіб життя, особистісні якості. Але, на жаль, негативні стереотипи є тим наріжним каменем, який заважає розвитку раціональних зв'язків між представниками різних культур, різних етнічних груп. Ці явища лежать в руслі етноцентризму, який в вітчизняній психолого-педагогічній науці розглядається як викривлення етнічної і моральної само-свідомості [5, с. 10].

Оскільки проблема самоідентифікації найбільш актуальна в дитячому і юнацькому віці, то одним з важливих завдань у процесі формування толерантності особистості є робота над адекватною самоідентифікацією в дітей і молоді. А так як характерною рисою цього віку є значна залежність від групи, то слід відзначити великий вплив групових цінностей на формування ідентичності в молодіжному середовищі.

Для групи властиво, впливаючи на індивіда, формувати в нього моделі поведінки, систему цінностей, зразки діяльності, соціальні ролі, властиві групі, тим самим, формуючи в особистості аутостереотипи – загальні уявлення про свою соціальну групу і гетеростереотипи – уявлення про інші групи.

Іншим важливим фактором є соціальні обставини. Так, наприклад, найбільш негативні прояви особистості, такі як інтолерантність, підвищена конфліктність і навіть погроза іншим людям, характерні для часу кризи: будь-то особистісні чи соціальні.

Явищем, зворотним толерантності, є нетерпимість. Прояв нетерпимості може бути розглянутий як одна зі стадій розвитку конфлікту – передкризова, котра саме характеризується наростанням напруженості і нетерпимості. Тому знати, виділяти, виявляти форми прояву нетерпимості в певній мірі важливо для запобігання переходу конфлікту в наступну стадію – власне конфлікт.

Первинний прояв нетерпимості – це неприймання інших за те, що вони виглядають, думають і поведуться інакше, ніж за стереотипами. Потім, у міру свого розвитку, нетерпимість може призвести до панування і знищення, відмовлення у праві на існування тому, хто дотримується інших поглядів. Часто нетер-

пимість виправдує здійснення тяжких злочинів.

Нетерпимість може проявлятися в широкому діапазоні: від звичайної неввічливості, зневажливого ставлення до іншого та роздратування до етнічних чистень і геноциду, навмисного знищення цілих народів. Ми, спираючись на дослідження в цьому напрямку, виділили найбільш розповсюджені прояви нетерпимості:

- глузування, вираження зневаги;
- ігнорування (відмовлення в спілкуванні, визнанні);
- образа;
- упередження, забобони;
- пошук ворога (перенос провини на інших);
- переслідування, залякування, погрози;
- дискримінація (позбавлення соціальних благ, заперечення прав людини, ізоляція в суспільстві);
- расизм;
- націоналізм і ксенофобія у формі етнофобій;
- експлуатація;
- опоганення релігійних чи культурних символів;
- релігійне переслідування;
- вигнання,
- репресії, знищення і геноцид.

Ми вважаємо за необхідне розглянути особливості, причини та умови профілактики проявів інтолерантності перш за все у представників таких вікових категорій, для яких характерні підвищена конфліктність, легка збудженість та існує загроза проявів інтолерантності у самих різких формах. До цієї групи ми віднесли підлітків та студентську молодь.

Молодь – 14-35 років - вікова група, яку пов'язують з віком вступу людини в громадське життя [1, с. 506]. Психологічний простір особистості в цей період дослідники, як правило, характеризують неоднорідністю, нестабільністю, продовженням активної соціалізації (Ананьєв Б.Г., Божович Л.І., Дубровина І.В., Кон І.С., Максименко С.Д., Мудрик А.В.). Цілісність “Я” залишається гнучкою. Тому в юнацькому віці людина потребує підтримки когось із близьких собі. Це диктує необхідність появи готовності до встановлення особливих відносин з іншими людьми. Це час, коли визначаються дійсні друзі й кохані.

У молодості існує потреба в інтегруванні різних проявів свого “Я”, тяга до цілісності ідентифікацій. Людина визначається хто вона і з ким вона. Тому важливим моментом соціалізації особистості є її цілісна соціальна ідентифікація. Новим, порівняно з попереднім підлітковим періодом, є – прийняття відповідальності за свій соціальний вибір, за свою соціальну роль.

На цей вік припадає формування двох найважливіших психологічних новоутворень: “Я” - концепції і концепції життя. Значення та особливості новоутворень були досліджені та описані значним колом дослідників (Абульханова-Славська К.О., Бех І.Д., Бернс Р., Братусь Б.С., Візгін А.В., Виготський Л.С., Максименко С.Д., Столін Л.С., Кон І.С., Еріксон Е.). У цих новоутвореннях толерантність (чи інтолерантність) займають місце вже не просто якості чи принципу взаємин з людьми, а інтегрованого базису, що визначає світогляд особистості, її місце і роль у житті.

У той же час, особистість продовжує своє формування, соціалізація продовжується і фізіологічний розвиток протікає ще інтенсивно, що сприяє імпульсивності і нестійкості. Тому молодь так часто стає “гарматним м'ясом” екстремізму, тероризму. Саме молодь у своїх проявах інтолерантності і може являти найбільшу загрозу благополуччю інших людей, тому що серед таких проявів можливі не лише ворожість, образи, дискримінація, але і фізичний вплив на супротивника аж до знищення. Не випадково історія полікультурних суспільств настільки багата негативними прикладами, типу хунвейбінів чи гітлерюгент.

Отже, для віку 14 – 35 років найбільш важлива увага до таких питань як:

- соціальна ідентифікація;
- відповідальний вибір;
- соціальна відповідальність.

У висновку відзначимо необхідність комплексного розв'язання блоку проблем формування толерантності у молоді в полікультурному суспільстві.

Джерела та література

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999.
2. Баронин А.С. Этническая психология. / Учебное пособие. – К.: МАУП, 2000.
3. Джелериевская М.А. Установки коммуникативного поведения: диагностика и прогноз в конфликтных ситуациях. – М.: Смысл, 2000.
4. Майерс Д. Социальная психология. / Пер. с англ. – СПб.: 1997.
5. Чорний Є.В. Психологічне дослідження етноцентризму і можливості його профілактики у молодших підлітків.//Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. кан. псих. наук. – Одеса, 1997.